

महिला डॉक्टरांचे आर्थिक व सामाजिक जीवन

प्रा. मनोज पवार

कर्मयोगी तुळशीराम पवार महाविद्यालय, हडोळती,
ता. अहमदपूर जि. लातूर.

प्रस्तावना :-

भारतीय समाजव्यवस्थेत नोकरी करणाऱ्या महिलांना दुहेरी भूमिका पार पाडावी लागते. एक म्हणजे ती ज्या ठिकाणी क्षेत्रात नोकरी, कामधंदा करते तेथील व्यावसायिक जबाबदारी पार पाडावी लागते आणि दुसरी म्हणजे घर किंवा कुटुंबातील जबाबदारी होय जी की तिला ती फक्त जन्माने स्त्री आहे म्हणून पार पाडावी लागते. या उलट जो पुरुष घराच्या बाहेर राहून अर्थाजनाचे काम करतो तो कौटुंबिक जबाबदाऱ्या फारस्य्या पार पाडताना दिसत नाही. स्त्रियांच्या वाटेला आलेले हे भूमिकांची देणं त्यांना अनेक प्रकारे त्रासदायक ठरते. नोकरीच्या निमित्ताने आलेल्या जबाबदाऱ्या आणि एक स्त्री म्हणून तिच्या वाटेला आलेल्या कौटुंबिक जबाबदाऱ्या पार पाडताना तिची पुरती दमछाक होताना दिसते. परंतु यातून काही केल्या तिची सुटका होत नाही. मुलांचे संगोपन, त्यांचे आजार, शाळा इ. ची जबाबदारी तिच्यावरच आसते. शिवाय संयुक्त कुटुंबात वृद्ध व्यक्तींचे देखभाल करणे हे स्त्रीचेच कर्तव्य आहे अशी पितृसत्ताक व्यवस्थेने बांधणी केली आहे. त्याशिवाय पती किंवा नवरा त्याच्या शारिरिक गरजा त्याच्या इच्छेनुसार पूर्ण करणे हे तर तिचे आद्यकर्तव्य धर्मसंस्थेने आणि धार्मिक ग्रंथाने ठरवून दिले आहे. या सर्वांचा वाईट किंवा नकारात्मक परिणाम तिच्या शरीरावर, मनावर होतो. परंतु ती फक्त स्त्री आहे म्हणून हे सर्व सहन करत राहते.

कुटुंबाला आर्थिक स्थैर्य प्राप्त व्हावे किंवा आर्थिक सुबत्ता म्हणून महिलांनी नोकरी करण्याचा निर्णय घेतलेला असतो. तिची स्वतःची आवड किंवा इच्छा म्हणून नाही. यास काही अपवादही असू शकतात

नाही असे नाही, परंतु त्याचे प्रमाण नगण्य आहे. कमवत्या स्त्रीला कुटुंबात, समाजात, नातेवाईकांमध्ये मानाचे, आदराचे, प्रतिष्ठेचे स्थान मिळते असा एक खोटा गैरसमज पुर्वीपासून समाजात चालत आलेला आहे. त्यास अनेक स्त्रिया बळी पडताना दिसतात. नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांचे आर्थिक सक्षमीकरण किंवा त्या आर्थिक दृष्ट्या सक्षम होतात. असे असले तरीही त्या कधीही आर्थिक स्वातंत्र्याचा पुरेपूर उपभोग घेऊ शकत नाहीत.

आर्थिक आणि सामाजिक दृष्टिकोनातून अशा महिलासुद्धा कनिष्ठ प्रतीचे जीवन जगताना दिसून येतात. कौटुंबिक अन्याय, अत्याचार अशा उच्चशिक्षित, अर्थाजन करणाऱ्या महिलांवर सुद्धा होतात हे कोणीही नाकारू शकत नाही. म्हणून या शोधप्रबंधात नोकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांचे आर्थिक व सामाजिक जीवन नेमके कसे आहे याबाबतचे विश्लेषण करण्यात आले आहे. संशोधकाने महिला डॉक्टरांना आर्थिक व सामाजिक आशयाचे प्रश्न मूलाखत-अनुसूचीच्या माध्यमातून विचारले व प्राप्त झालेल्या माहितीचे वैज्ञानिक पद्धतीने विश्लेषण करून या शोधप्रबंधात मांडणी केली आहे.

शासकीय नोकरी करणाऱ्या महिला या शहरी व ग्रामीण भागातील राहणाऱ्या आहेत. नागरी, ग्रामीण भागातील संघटित क्षेत्रात महिला डॉक्टर कार्य करतात. संघटित क्षेत्रातील स्त्रियांना निश्चित वेतन मिळते. त्यांचे कामाचे तास ठरलेले असतात. सुट्या, भविष्यनिर्वाह निधी, मातृत्व लाभ सवलती मिळतात. त्यांची आर्थिक स्थिती निश्चित असते. त्यांना विशिष्ट शिक्षण आणि स्पर्धेतून पद प्राप्त होतात. कुटुंबाच्या आर्थिक गरजा भागविणे, अपत्याचे शिक्षणासाठी, सामाजिक प्रतिष्ठा मिळविण्यासाठी व

निर्माण करण्यासाठी, सुखसोयीचे जीवन यामुळे महिला डॉक्टर डॉक्टर या पेशाकडे आकर्षित होताना दिसतात. अलिकडच्या काळात स्त्री कर्मचाऱ्यांच्या संख्येत वाढ होत आहे. वस्तू व सेवांच्या किंमती इतक्या तीव्र गतीने वाढत आहेत की, कोणत्याही कुटुंबाला केवळ एका व्यक्तीच्या उत्पादनावर योग्य रितीने कुटुंबाच्या गरजा पूर्ण करता येत नाहीत. उत्पन्नात भर घालून कौटुंबिक गरजाची योग्यरितीने पूर्ती करण्यासाठी म्हणून स्त्रीयांच्या अर्थाजनाची निकड निर्माण झालेली आहे. व त्या गरजेपोटी अनेक स्त्रीया शासकीय नोकरीत शिरलेल्या आहेत. केवळ चैन म्हणून नोकरी करणाऱ्या स्त्रीयांचे प्रमाण नगण्य आहे. याशिवाय नोकरी वा व्यवसाय करणाऱ्या स्त्रीयांना सामाजिक प्रतिष्ठा इतरांच्या तुलनेत अधिक असते या भ्रामक समजुतीने स्त्रीया नोकरी करण्यास प्रवृत्त होतात. परंतु त्यांच्या समस्येत दिवसेंदिवस भर होताना दिसून येते.

अ) संशोधन विषयाची उद्दिष्टे:- शासकीय दवाखान्यात नोकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांच्या सामाजिक, आर्थिक जीवनाचा अभ्यास करताना या संदर्भात खालील उद्दिष्टांची निवड करण्यात आली आहे.

- शासकीय नौकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांच्या आर्थिक जीवनाचा आणि त्यांना येणाऱ्या अडचणीचा अभ्यास करणे.
- शासकीय नौकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांच्या समाजातील सामाजिक दर्जा व भूमिकांच्या संबंधाचा अभ्यास करणे.
- महिला डॉक्टरांकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टीकोन कसा आहे याचा शोध घेणे.

ब) संशोधन विषयाची गृहितके :-

- शासकीय महिला डॉक्टरांच्या एकीकडे आर्थिक बाजू चांगली असूनही सामाजिक प्रतिष्ठेमुळे आर्थिक ओढाताण होते.
- महिला डॉक्टरांचा सामाजिक दर्जा चांगला असतो परंतु तो जपताना आणि पार पाडताना ओढाताण होते.
- स्त्री डॉक्टरांकडे समाजाचा पाहण्याचा दृष्टीकोन आदरयुक्त असेलच असा नाही.

क) संशोधन पध्दती :- प्रस्तुत संशोधनात्मक लेखासाठी समाजशास्त्रीय संशोधन पध्दतीचा वापर करण्यात आलेला आहे. शासकीय दवाखान्यात नोकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांच्या सामाजिक, आर्थिक जीवनाचा अभ्यास

करण्यासाठी अन्वेषणात्मक संशोधन आराखडा या पध्दतीचा वापर करण्यात आलेला आहे 'प्रश्नावली' या प्राथमिक साधनसमुग्री तंत्राद्वारे तथ्य संकलन करण्यात आले तसेच दुय्यम साधनसामुग्रीचाही समावेश करण्यात आलेला आहे. वर्तमानपत्रातील प्रासंगिक लेख, संदर्भग्रंथ, इंटरनेट, शासकीय दस्तऐवज, मासिके, चित्रपट इत्यादी घटकाचाही गरजेनुसार वापर करून या संशोधनातून संकलित झालेल्या तथ्याचे वर्गीकरण विश्लेषण व अर्थनिर्वचन केले आहे.

१) संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा : सदरील संशोधनात्मक लेखासाठी मराठवाड्यातील ८ जिल्ह्यांतर्गत कार्यरत असलेल्या ३०० महिला डॉक्टरांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. सर्व जाती-धर्मातील शासकीय नोकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांचा समावेश यामध्ये आहे.

यादृच्छिक नमुना निवड पध्दतीने प्रत्येक जिल्ह्यातील महिला डॉक्टरांच्या संख्येच्या प्रमाणात प्रातिनिधिक स्वरूपात नमुना निवड आलेला आहे. सदरील संशोधनात सरकारी दवाखान्यातील डॉक्टर महिलांचा एम.बी.बी.एस. (M.B.B.S.), एम.डी. एम.एस. (M.D.M.S.) समावेश करण्यात येत आहे.

तक्ता क्रमांक-१

महिला डॉक्टरांच्या कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न

अ.क्र	वार्षिक उत्पन्न (लाखात)	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	१० ते १५	६१	२०.३३
२	१६ ते २०	१५५	५१.६६
३	२१ ते २५	८०	२६.६६
४	२५पेक्षा अधिक	०४	१.३३
एकुण		३००	१००

उपरोक्त तक्ता क्रमांक-१ मध्ये महिला डॉक्टरांच्या कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न दर्शवण्यात आले आहे. मिळालेल्या तथ्यानुसार १० ते १५ लाख वार्षिक उत्पन्न असणाऱ्या महिला डॉक्टरांचे प्रमाण २०.३३% इतके आहे. १६ ते २० लाख वार्षिक उत्पन्न असणाऱ्या महिला डॉक्टर १५५ (५१.६६%) आहेत. तर २१ ते २५ लाख वार्षिक उत्पन्न असणाऱ्या महिलांचे प्रमाण हे २६.६६% इतके आहे. तसेच २५ लाखापेक्षा अधिक उत्पन्न असणाऱ्या महिला डॉक्टरांचे प्रमाण हे फक्त १.३३% इतके आहे. वरील आकडेवारीवरून हे स्पष्ट होते की, सर्वाधिक म्हणजेच ५१.६६% महिला

डॉक्टरांच्या कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न हे १६ ते २० लाख इतके आहे. शासकिय सेवेत नोकरी करणाऱ्या महिलांना दरमहा चांगले वेतन आसते शिवाय त्यांचा जोडीदारही बहुधा याच व्यवसायात असतो त्याच बरोबर उत्पन्नाचे इतरही अनेक स्रोत आसतात त्यामुळे बहुतेक महिला डॉक्टरांचे वार्षिक उत्पन्न हे सरासरी १६ ते २० लाख दरम्यान असलेले दिसून आले.

तक्ता क्रमांक -२

महिला डॉक्टरांचे मासिक वेतन / पगार

अ.क्र.	मासिक वेतन / पगार (हजारात/लाखात)	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	६० ते ७०	१८	०६
२	७१ ते ८०	१७	५.६६
३	८१ ते ९०	२०३	६७.६६
४	९० ते १ लाख	३५	११.६६
५	१ लाखापेक्षा अधिक	२७	०९
एकुण		३००	१००

प्रस्तुत सारणी क्रमांक २ मध्ये महिला डॉक्टरांना मासिक वेतन / पगार किती मिळते यासंबंधी माहिती दर्शवण्यात आली आहे. मिळालेल्या माहिती प्रमाणे ६० ते ७० हजार मासिक पगार असणाऱ्या महिला डॉक्टरांचे प्रमाण ०६% आढळले. ७१ ते ८० हजार इतके मासिक वेतन असणाऱ्या डॉक्टर महिलांचे प्रमाण हे ५.६६% इतके आहे. तर सर्वाधिक म्हणजेच ६७.६६% महिला डॉक्टरांना ८१ ते ९० हजार इतके मासिक उत्पन्न मिळते. ९० ते ०१ लाखापर्यंत मासिक पगार असणाऱ्या महिला डॉक्टरांचे प्रमाण हे ११.६६% आहे. तर ०१ लाखापेक्षा अधिक मासिक वेतन असणाऱ्या महिला डॉक्टर ०९% आढळून आल्या. वरील विश्लेषणवरून हे स्पष्ट होते की, ८१ ते ९० हजार मासिक वेतन आसणाऱ्या महिलांचे प्रमाण हे सर्वाधिक (६७.६६%) आहे. त्यांच्या कामाच्या स्वरूपानुसार, वेळेनुसार, जबाबदारीनुसार, शिक्षण आणि कौशल्यानुसार हे वेतन कमीच आहे असे त्यांचे मत आहे.

तक्ता क्रमांक-३

महिला डॉक्टरांनी कर्ज घेतले आहे किंवा नाही याविषयी माहिती

अ. क्र.	कर्ज घेतले आहे किंवा नाही	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	२७२	९०.६७
२	नाही	२८	९.३३
एकुण		३००	१००

वरील तक्ता क्रमांक ३ मध्ये महिला डॉक्टरांनी कर्ज घेतले आहे किंवा नाही याविषयी स्पष्ट करण्यात आली आहे. एकुण ३०० महिला डॉक्टर उत्तरदात्यांपैकी २७२ (९०.६७%) उत्तरदात्यांनी कर्ज घेतले आहे तर २८ (९.३३%) महिला डॉक्टरांनी आपण कर्ज घेतले नसल्याचे सांगितले. यावरून हे स्पष्ट होते की, सर्वाधिक महिला डॉक्टरांनी (९०.६७%) कर्ज घेतले आहे.

हे कर्ज कशासाठी किंवा कोणत्या कारणांसाठी घेतले आहे. असे जेव्हा विचारण्यात आले तेव्हा काही महिलांनी घर खरेदी करण्यासाठी कर्ज घेतल्याचे सांगितले, काहींनी खुला प्लॉट, फ्लॅट यासाठी कर्ज घेतले आहे. तर काहींनी मुलांच्या शिक्षणासाठी, त्यांच्या विवाहासाठी कर्ज घेतल्याचे सांगितले. तसेच काही महिला डॉक्टरांनी वाहन खरेदी करण्यासाठी बँकेचे कर्ज घेतले आहे. म्हणजेच विविध कारणांसाठी महिला डॉक्टरांनी कर्ज घेतले आहे हे यावरून स्पष्ट होते.

तक्ता क्रमांक-४

महिला डॉक्टर बचत करतात किंवा नाही याविषयी माहिती

अ.क्र.	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	३००	१००
२	नाही	-	-
एकुण		३००	१००

महिला डॉक्टर बचत करतात किंवा नाही याबाबत संशोधकाने जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला तेव्हा असे आढळून आले की, सर्वच (100%) महिला डॉक्टर बचत करतात. शासकीय सेवेत असणाऱ्या व्यक्तींना उत्पन्नाचा नियमित स्रोत आसतो त्यामुळे त्यांना खर्चाचे नियोजन करणे शक्य होते. शिवाय भविष्य

निर्वाह निधी यामध्ये त्यांची मासिक वेतनातून कपात होऊन बचत होत आसते. त्याच बरोबर उत्पन्नाचे इतरही काही मार्ग असतात जसे की, शेती, घराचे, दुकानाचे भाडे, याशिवाय इतरही अनेक उत्पन्नाचे मार्ग असतात.होणारा घरखर्च हा ठराविक आणि नियोजित आसतो. दवाखान्यासाठी फारसा खर्च करण्याची गरज नसते.या सर्व बाबींचा परिणाम म्हणून सर्वच महिला डॉक्टर या कमी अधिक प्रमाणात बचत करतात असे आढळून आले.

तक्ता क्रमांक-५

महिला डॉक्टरांच्या नावावर काही स्थावर / जंगम मालमत्ता आहे किंवा नाही याबाबत माहिती

अ.क्र.	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	आहे	३००	१००
२	नाही	-	-
एकुण		३००	१००

प्रस्तुत तक्ता क्रमांक. ४ मध्ये उत्तरदात्या महिला डॉक्टरांच्या नावावर काही स्थावर / जंगम मालमत्ता आहे किंवा नाही याबाबत माहिती दर्शवण्यात आली आहे. हाती आलेल्या माहितीप्रमाणे सर्वच 100% महिला डॉक्टरांकडे त्यांच्या नावे स्थावर किंवा जंगम मालमत्ता असल्याचे आढळून आले.महिला डॉक्टरांच्या नावे असलेली ही स्थावर किंवा जंगम मालमत्ता कोणत्या स्वरूपात आहे याबाबत संशोधक विद्यार्थ्यांनी अधिक जाणुन घेतले आसता असे आढळून आले की, त्यांच्या नावे काही अधिक प्रमाणात शेती आहे. तसेच राहते घरसुध्दा महिला डॉक्टरांच्या नावे आहे. त्याशिवाय खुला प्लॉट, एखादे लहान किंवा मोठे वाहन, दागिने, बँकेतील फिक्स ठेवी त्यांच्या नावे आहेत.तसेच काही कारखाने व नामांकित कंपन्या यांचे (शेअर्स) भाग भांडवल, किसान पत्र इत्यादी स्थावर मालमत्ता काही महिलांच्या नावे असल्याचे त्यांनी सांगितले आहे.यावरून हे स्पष्ट होते की, महिला डॉक्टरांच्या नावे काही अधिक प्रमाणात स्थावर मालमत्ता आहे.आणि ती वेगवेगळ्या स्वरूपात आहे.

तक्ता क्रमांक -६

महिला डॉक्टरांना त्यांच्या नोकरीमुळे सामाजिक प्रतिष्ठा मिळते का

अ.क्र.	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	२२५	७५
२	नाही	७५	२५
एकुण		३००	१००

मानवाला जगण्यासाठी अन्नवस्त्र, निवारा याशिवाय इतरही काही गोष्टींची आवश्यकता आसते. सामाजिकदृष्ट्या आपल्याला प्रतिला किंवा मान, सन्मान मिळावा असे प्रत्येक मनुष्यप्राण्याला वाटते. प्रतिष्ठेशिवाय अपमानित, जीवन जगणे कुणालाही नको असते. ही प्रतिष्ठा प्रामुख्याने पैशामुळे किंवा व्यक्ती कोणते काम करतो किंवा कोणत्या पदावर आहे यावर अवलंबून आसते. प्रतिष्ठा ही पैसे देवुन विकत घेण्याची बाब नाही.नोकरी करताना महिला डॉक्टरांना प्रतिष्ठा मिळते का याविषयी त्यांना विचारले आसता २२५ (७५%) महिलांनी होय असे उत्तर दिले तर ७५ (२५%) महिलांचे प्रतिष्ठा मिळत नाही असे सांगितले आहे. आधुनिक काळात स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन बदलत आहे. उच्चशिक्षित, चांगल्या पदावर काम करणाऱ्या महिलांना काही प्रमाणात का असेना कुटुंबात, समाजात प्रतिष्ठा प्राप्त होत आहे. त्यांच्याकडे आदराने पहिले जात आहे. मात्र सर्वच महिलांना क प्रतिष्ठा मिळते आहे असे म्हणता येणार नाही. जात, धर्म, वर्ग, जोडीदाराचा व्यवसाय, कूल, राजकिय हस्तक्षेप संपर्क यावरून सामाजिक प्रतिष्ठेचे स्वरूप करत आसते.

स्त्री - पुरुष असमानता किंवा विषमता (Gender Inequality) ही नैसर्गिक नसुन सामाजिक आहे. निसर्ग स्त्री-पुरुषांमध्ये कोणताही भेदभाव करत नाही.फक्त शारिरीक असमानता सोडली तर स्त्री आणि पुरुषांमध्ये भेद नाही. परंतु पुरुषप्रधान संस्कृतीमध्ये स्त्रीला जन्मानेच किंवा जन्मतः कनिष्ठ किंवा गौण मानले आहे. कुटुंबात, समाजात स्त्रीला दुय्यम मानण्यात आले आहे. हा भेद किंवा फरक पुरुषसत्ताक समाजाने, सामाजिक संस्थेने घट्ट बसवला आहे.म्हणून स्त्री ही पुरुषापेक्षा कनिष्ठ आहे अशी समाजधारणा

आणी समाजमान्यता समाजात आहे. या अनुशंगाने स्त्री-पुरुषांतील श्रेष्ठ-कनिष्ठ ते बदल महिला डॉक्टरांचे मत खालील सारणीमध्ये नमुद करण्यात आली आहे.

तक्ता क्रमांक-७

डॉक्टर महिला पुरुषापेक्षा स्वतःला श्रेष्ठ किंवा कनिष्ठ वा बरोबरीचे समजतात काय याविषयी

अ.क्र.	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	पुरुषांच्या बरोबरीचे	१९५	६५
२	पुरुषापेक्षा श्रेष्ठ	५३	१७.६६
३	पुरुषापेक्षा कनिष्ठ	५२	१७.३३
एकुण		३००	१००

वरील सारणी क्रमांक ६ मध्ये डॉक्टर महिलांचे पुरुष-स्त्री यांच्यातील श्रेष्ठत्व कनिष्ठत्व या बाबतचे अभिप्राय स्पष्ट करण्यात आले आहेत.आपण पुरुषापेक्षा स्वतःला श्रेष्ठ किंवा कनिष्ठ वा बरोबरीचे समजता का? असा प्रश्न उत्तरदात्या महिलांना करण्यात आला तेव्हा आपण स्वतःला पुरुषांच्या बरोबरीचे किंवा समान मानतो अशी प्रतिक्रिया १९५ (६५%) महिलांनी दिली आपण पुरुषापेक्षा स्वतःला श्रेष्ठ समजतो असे ५३ (१७.६६%) महिला डॉक्टरांनी सांगितले.तर पुरुषापेक्षा आपण स्वतःला कनिष्ठ मानतो असे मत ५२(१७.३३%) महिला डॉक्टरांनी नोंदवले आहे.

स्त्री पुरुष समानता ही फक्त सांगण्यात आणि ऐकण्यात आहे.पुस्तकात, भाषण करण्यात स्त्री-पुरुष समानता आसते मात्र सामाजिक वर्तन व्यवहारात कमालीची विषमता दिसून येते स्त्रीया जरी अपण स्त्री पुरुष समानता पाळतो किंवा मानतो असे म्हणत असल्या तरी पुरुषांकडून त्यांना सकारात्मक प्रतिसाद मिळत नाही.पुरुष सहकारी मानसिकता ही कायमपणे स्त्रीला कनिष्ठच मानते.

तक्ता क्रमांक ८

महिला डॉक्टरांचा सामाजिक कार्यात सहभाग असतो किंवा नाही याबाबत माहिती

अ.क्र.	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	३००	१००
२	नाही	००	००
एकुण		३००	१००

वरील तक्त्यांमध्ये महिला डॉक्टरांचा सामाजिक कार्यात सहभाग असतो किंवा नाही याबाबत माहिती दर्शवण्यात आली आहे. मिळालेल्या माहितीप्रमाणे सामाजिक कार्यात सहभाग आसतो असे उत्तर १००% महिलांनी दिले आहे.आधुनिक काळात उच्च शिक्षण, कायदे, इ.चा परिणाम म्हणून स्त्री पुरुष असमानता कमी होत आहे. स्त्रीया पुरुषा बरोबर काही क्षेत्रात पुरुषांच्या पुढे जावून कार्य करत आहेत. शिक्षणाच्या बाबतीत तर आज मूलांपेक्षा मुलींच पुढे असल्याचे दिसते आहे. स्त्रीया उच्च शिक्षण घेऊन, विविध कौशल्य आत्मसात करुन आपले कर्तृत्व सिध्द करत आहेत. नोकरी करणाऱ्या महिलांना त्यांच्या पदाकडे पाहुन विविध सामाजिक, घरगुती कार्यक्रमात आमंत्रित केले जात आहे. सण, उत्सव, विविध समाजपर्यागी उपक्रम, जयंती, प्रबोधनाचे कार्यक्रम, शिबीरे, कार्यशाळा, संमेलने इ. मधून नोकरी करणाऱ्या महिलांचा सामाजिक कार्यातील सहभाग वाढत आहे. स्त्री आणि पुरुष हे समाजरुषी रथाचे दोन चाके आहेत. समाज व्यवस्थेत दोघांनाही महत्त्वाचे स्थान आहे. मात्र असे असुनही पुरुषाला अधिक महत्व आणि स्त्रीला कनिष्ठ मानण्याची प्रवृत्ती प्राचीन काळापासुन आधुनिक काळापर्यंत समाजात टिकुन आहे. सामाजिक कार्यक्रमात पुरुषाला महत्व दिले जाते. स्त्रीला दिले जात नाही. जणू काही तिने फक्त चूल आणि मुल यांच्यामध्ये गुंतुन राहावे हाच समाजाचा अलिखित नियम आहे. परंतु आज परिस्थिती बदलत आहे. स्त्री घरांच्या बाहेर पडुन नोकरी व्यवसाय करत आहे.त्यामुळे तिचा सामाजिक वावर वाढत आहे.सामाजिक कार्यात, उपक्रमामध्ये, सण-उत्सवात, परिषदा, कार्यशाळा, चर्चासत्रे इतरांच्या इ. मध्ये तिचा सहभाग काही अंशी वाढत आहे.

तक्ता क्रमांक- ९

महिला डॉक्टरांकडे त्यांच्या नातेवाईकांचा पाहण्याच्या दृष्टिकोन कसा आहे याबाबत माहिती

अ.क्र.	दृष्टिकोन कसा आहे	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	सकारात्मक	५७	१९
२	नकारात्मक	२४३	८१
एकुण		३००	१००

प्रस्तुत तक्ता क्रमांक ८ मध्ये महिला डॉक्टरांकडे त्यांच्या नातेवाईकांच्या पाहण्याच्या दृष्टिकोन कसा आहे याबाबत माहिती दर्शवण्यात आली आहे. मिळालेल्या माहितीप्रमाणे आपले नातेवाईक आपल्याकडे सकारात्मक दृष्टीने पाहतात असे मत फक्त ५७(१९%) महिला डॉक्टरांनी नोंदवले आहे. तर नातेवाईक आपल्याकडे नकारात्मक दृष्टीने पाहतात असे उत्तर २४३ (८१%) महिला उत्तरदात्यांनी दिले आहे. यावरून हे स्पष्ट होते की, सर्वाधिक महिला डॉक्टरांकडे नातेवाईकांचा पाहण्याचा दृष्टिकोन हा नकारात्मक आहे. स्त्रीने फक्त आपले घर सांभाळावे, घरातील सर्व सदस्यांची सेवा करावी, आजारी व्यक्तींची चांगली सुश्रुषा करावी असे धर्मशास्त्रात सांगितले आहे शिवाय घराबाहेर पडणारी स्त्री ही आपल्या मर्यादा ओलांडते अशी ही भिती आसते त्यामुळे योनीसुचेतेला प्राधान्य देणारा समाज स्त्रीला कधीही घराबाहेर पडण्यास अनुमती देत नाही. त्यामुळे नोकरी, व्यवसाय करून पैसे मिळवणाऱ्या स्त्रीकडे संशयाने पाहिले जाते त्यामुळे नातेवाईक अशा महिलांकडे नकारात्मक दृष्टीने पाहतात. नोकरी करणाऱ्या महिला आपल्या पतीच्या नियंत्रणात राहत नाहित त्या इतरांना मान, सन्मान देत नाहीत त्यांच्यामध्ये अहंकार आसतो, त्या मत्सरी, लोभी असतात, स्वार्थी असतात असाही समाजात गैसमज आहे. या सर्व बाबींचा परिणाम म्हणून नोकरी करणाऱ्या महिलांकडे नकारात्मक तेने पाहिले जाते.

तक्ता क्रमांक-१०

महिला डॉक्टर सामाजिक दृष्ट्या सुरक्षित आहात काय याबाबत माहिती

अ.क्र.	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	३८	१२.६७
२	नाही	२६२	८७.३३
एकूण		३००	१००

आपण सामाजिक दृष्ट्या सुरक्षित आहात काय असा एक प्रश्न संबंधित महिला डॉक्टरांना मूलाखत अनुसूचि दरम्यान विचारण्यात आला होता. या प्रश्नांचे उत्तर म्हणून आपण सामाजिक दृष्ट्या सुरक्षित आहोत

असे उत्तर फक्त ३८ (१२.६७%) महिलांनी दिले तर २६२ (८७.३३%) महिलांनी आपण सामाजिक दृष्ट्या सुरक्षित नसल्याचे नमुद केले. यावरून हे स्पष्ट होते की, आजही महिलांना सामाजिक सुरक्षितता वाटत नाही. महिला डॉक्टरांच्या कामाच्या वेळा, रुग्णालयातील रुग्णांच्या नातेवाईकांचा रोष, ये-जा करताना होणारी टोलेबाजी, विनयभंग, बलात्कार यासारख्या गोष्टी त्यांना सामाजिक दृष्टीकोनातून असुरक्षित वाटतात. त्याचबरोबर कुटुंबात होणारी कुंचंबना, समाजाच्या पाहण्याचा दृष्टिकोन इ. घटकांचा त्यांच्या शरीर आणि मनावर वाईट परिणाम होत आहे. त्यामुळे स्त्री घरात आणि समाजातही सुरक्षित आहे असे म्हणता येणार नाही. कारण लैंगिक अत्याचार, विनयभंगाला बळी पडलेल्या महिला या बहुधा आपल्याच कुटुंबातील नातेवाईकांच्या बळी पडलेल्या आहेत.

तक्ता क्रमांक -११

महिला डॉक्टरांवर कधी घरगुती हिंसाचार झाला आहे किंवा नाही याबाबत माहिती

अ.क्र.	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	२७२	९०.६६
२	नाही	२८	९.३४
एकूण		३००	१००

वरील तक्ता क्रमांक १० मध्ये महिला डॉक्टरांवर कधी घरगुती हिंसाचार झाला आहे किंवा नाही याबाबत माहिती दर्शवण्यात आली आहे. एकूण ३०० उत्तरदात्या महिला डॉक्टरांपैकी २७२ (९०.६६%) आपल्यावर घरगुती हिंसाचार झाला आहे असे सांगितले तर २८ (९.३४%) महिला डॉक्टरांनी नाही असे उत्तर दिले आहे. यावरून हे सिध्द होते की, स्त्रीया नोकरी करणाऱ्या असोत किंवा घरकाम करणाऱ्या कोणत्याही जात, धर्म, पंच, वर्ण, यातील असोत्यांचावर त्यांच्या घरांमध्ये हिंसाचार हा होतोच. स्त्रीने आपल्या पतीच्या व इतर नातेवाईकांच्या मर्जीप्रमाणे वागले पाहिजे असा अलिखित सामाजिक नियम आहे. घरगुती हिंसाचाराचे स्वरूप पाहिले तर त्यामध्ये प्रत्येक पुरुष अर्थात पती आणि संबंधित इतर नातेवाईक हे प्रत्येक स्त्रीवर अन्याय अत्याचार करतात. यास काही महिलांचे कुटुंब

आपवादही असु शकते. परंतु अधिकाधिक कुटुंबात स्त्रीयांवरती हिंसाचार हा होतोच हे कोणीही नाकारु शकत नाही.

निष्कर्ष

१. शासकिय सेवेत नोकरी करणाऱ्या महिलां डॉक्टरांना दरमहा चांगले वेतन आसते शिवाय त्यांचा जोडीदारही बहुधा याच व्यवसायात असतो त्याच बरोबर उत्पन्नाचे इतरही अनेक स्रोत आसतात त्यामुळे बहुतेक महिला डॉक्टरांचे वार्षिक उत्पन्न हे सरासरी १६ ते २० लाख दरम्यान असलेले दिसुन आले.
२. ८१ ते ९० हजार मासिक वेतन आसणाऱ्या डॉक्टर महिलांचे प्रमाण हे सर्वाधिक (६७.६६%) आहे.
३. एकुण ३०० महिला डॉक्टर उत्तरदाऱ्यापैकी २७२ (९०.६७%) उत्तरदात्यांनी कर्ज घेतले आहे.
४. सर्वच (100%) महिला डॉक्टर बचत करतात.शासकीय सेवेत असणाऱ्या व्यक्तींना उत्पन्नाचा नियमित स्रोत आसतो त्यामुळे त्यांना खर्चाचे नियोजन करणे शक्य होते.
५. आधुनिक काळात स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन बदलत आहे.उच्चशिक्षित, चांगल्या पदावर काम करणाऱ्या महिलांना काही प्रमाणात का असेना कुटुंबात, समाजात प्रतिष्ठा प्राप्त होत आहे. त्यांच्याकडे आदराने पहिले जात आहे. मात्र सर्वच महिलांना प्रतिष्ठा मिळते आहे असे म्हणता येणार नाही.
६. नोकरी करणाऱ्या महिलांना त्यांच्या पदाकडे पाहुन विविध सामाजिक,घरगुती कार्यक्रमात आमंत्रित केले जात आहे. सण, उत्सव, विविध समाजपयोगी उपक्रम, जयंती, प्रबोधनाचे कार्यक्रम, शिबीरे, कार्यशाळा, संमेलने इ. मधून नोकरी करणाऱ्या महिलांचा सामाजिक कार्यातील सहभाग वाढत आहे.
७. नातेवाईक आपल्याकडे सकारात्मक दृष्टीने पाहतात असे मत फक्त ५७ (१९%) महिला डॉक्टरांनी नोदवले आहे. तर नातेवाईक आपल्याकडे नकारात्मक दृष्टीने पाहतात असे उत्तर २४३ (८१%) महिला उत्तरदात्यांनी दिले आहे. यावरून हे स्पष्ट होते की,सर्वाधिक महिला डॉक्टरांकडे नातेवाईकांचा पाहण्याचा दृष्टीकोन हा नकारात्मक आहे.
८. आपण सामाजिक दृष्ट्या सुरक्षित आहोत असे उत्तर फक्त ३८ (१२.६७%) महिलांनी दिले तर २६२ (८७.३३%) महिलांनी आपण सामाजिक दृष्ट्या सुरक्षित नसल्याचे नमुद केले. यावरून हे स्पष्ट होते की,

आजही महिलांना सामाजिक सुरक्षितता वाटत नाही.महिला डॉक्टरांच्या कामाच्या वेळा,रुग्णालयातील रुग्णांच्या नातेवाईकांचा रोष, ये-जा करताना होणारी टोलेबाजी, विनयभंग, बलात्कार यासारख्या गोष्टी त्यांना सामाजिक दृष्टीकोनातून असुरक्षित वाटतात.

९. एकूण ३०० उत्तरदात्या महिला डॉक्टरापैकी २७२ (९०.६६%) महिला डॉक्टरांनी आपल्यावर घरगुती हिंसाचार झाला आहे असे सांगितले तर २८ (९.३४%) महिला डॉक्टरांनी नाही असे उत्तर दिले आहे. यावरून हे सिध्द होते की, स्त्रीया नोकरी करणाऱ्या असोत किंवा घरकाम करणाऱ्या, कोणत्याही जात, धर्म, पंथ, वर्ण, यातील असोत त्यांचावर त्यांच्या घरांमध्ये हिंसाचार हा होतोच.

संदर्भग्रंथ सुची :

- १) इंगोले प्रतिमा, २००३, 'लोकसंस्कृती आणि स्त्री जीवन' दिलीपराज प्रकाशन पुणे,
- २) राजु रेखादेवी ,१९७२'स्टेटस ऑफ वुमेन' दास्ताने रामचंद्र आणि कंपनी पुणे
- ३) परदेशी प्रतिमा, १९९६ 'डॉ.आंबेडकर आणि स्त्रीमुक्ती' सावित्रीबाई फुले प्रकाशन पुणे
- ४) गाडगीळ स.रा., २०००, 'लोकायत' लोकवाङ्मय गृह मुंबई
- ५) डॉ. अनिल सूर्या,१९९४, प्राचीन अर्वाचिन भारतीय स्त्री आणि हिंदु कोडबील-सुगावा प्रकाशन पुणे
- ६) साळुंके आ.ह. हिंदू संस्कृती आणि स्त्री लोकवाङ्मय गृह मुंबई
- ७) मोरे दिनेश 'शिवरायांचा स्त्रिविषयक दृष्टीकोन', चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद,
- ८) धामनकर सरला - आधुनिक भारतातील स्त्री जीवन, राजेंद्र वडनेर कुलसचिव, य.च.म.मु.वि. नाशिक
- ९) सोमन अंजली, म.फुले विचार आणि वारसा, युनिक फिचर्स मनोविकास प्रकाशन
- १०) अंजली किरतने, २०००, डॉ. आनंदीबाई जोशी काळ आणि कर्तृत्व, मॅजेस्टिक प्रकाशन, मुंबई
- ११) काशीबाई कानिटकर, १९८०,आत्मचरित्र आणि चरित्र, वरदा प्रकाशन पुणे, काशीबाई कानिटकर, १८८९, डॉ.आनंदीबाई जोशी यांचे चरित्र- वरदा प्रकाशन, पुणे
- १२) प्रतिभा रानडे, २००५,स्त्री प्रश्नांची चर्चा : एकोणिसावे शतक,पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे
- १३) वैद्य जयंत देवपुजारी, २०१४, स्वास्थ्य सुक्ते,नचिकेत प्रकाशन, नागपूर